

FARKLILIK VE ÖZDEŞLİK SARKACINDA EŞİTLİK İLKESİ

The Principle of Equality on the Pendulum of Difference and Identity

Doç. Dr. Aslan DELİCE*

ÖZET

Öteden beri adaletle özdeşleştirilmiş olmasına rağmen eşitlik hiçbir zaman tek bir anlam ve işleve sahip bir kavram olmamış hem kamu hem özel alanda mantıklı ve tutarlı olmak kaydıyla farklı muamelelere izin vermesi nedeniyle önce adaletle ilişkisi kopmuş, sonra da adeta eşitsizliklerin dayanağı haline gelmiştir. Liberal anayasacılığın istihkakın serbest piyasada tespit edileceğine dair ön kabulü bilhassa özel hukuk alanında tesis edilen ilişkiler vasıtasıyla eşitsizlik ve hiyerarşiyi tahkim etmiş, akabinde de eşit yurttaşlık kavramı aşınmaya başlamıştır. Özsaygı ve özerklik kısmen şartların eşitliğine bağlı olduğundan eşitlik fayda ve hizmetlerin dağıtımıyla ilişkilendirilmeli, asgari hayat standardı temin etmeyen bir düzen yalnızca yurttaşların eşitliğini reddettiği için değil adaletsiz olduğu için de mahkûm edilmelidir. Adaletin kişilere hakkını vermek demek olan asıl anlamı unutulmamalı, eşitlik de temel ihtiyaçların karşılanmasında eşitlik şeklinde yorumlanmalıdır. Liberal anayasal devlet sosyal devlet tacını taşımak istiyorsa mutlaka istihkak ve ihtiyaç ilkelerini uzlaştırmalı, temel ihtiyaçları karşılanmayan yurttaşların özgürlüklerinin kısıtlandığı oranda eşitlikten de uzaklaşmaları gerçeği karşısında gayri adil anayasal düzenin yaşanmaya değmez olduğunun altı çizilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Şeklî eşitlik, eşitlik karinesi, fırsat eşitliği, istihkak, özsaygı.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı, adelice@fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3596-8420

ABSTRACT

Although equality has long been equated with justice, it has never been a concept with a single meaning and function. By permitting differential treatment, provided that it is reasonable and consistent in both the public and private spheres, it gradually became detached from justice and subsequently became, as it were, a basis for inequalities. Liberal constitutionalism's presupposition that desert (*entitlement*) is determined by the free market has reinforced inequality and hierarchy, particularly through relationships established in the private law sphere, and has subsequently led to the erosion of the concept of equal citizenship. Since self-respect and autonomy are partly dependent on equality of conditions, equality should be related to the distribution of benefits and services. A social order that does not ensure a minimum standard of living should be condemned not only because it denies the equality of citizens but also because it is unjust. The true meaning of justice, which is to give people their due, must not be overlooked; equality must likewise be interpreted as equality in the satisfaction of basic needs. If the liberal constitutional state seeks to function as a social state, it must reconcile the principles of entitlement and need. It should be emphasised that a constitutional order that is unjust and not worth living under when, in light of the reality that citizens whose basic needs are not met move further away from equality in proportion to the restriction of their freedoms, it fails to meet this requirement.

Keywords: Formal equality, the presumption of equality, equality of opportunity, desert, self-respect.

GİRİŞ

Adalet en büyük erdem olup¹ onsuz bir hayat mümkün olmazdı, olsaydı bile yaşanmaya değmezdi². Hukukun temel gayesi olan ve “dünyanın mahvı pahasına gerçekleştirilmesi gereken adalet (*pereat mundus fiat justitia*)”³ “tanımı gereği iyi ve haklı olana işaret eder”⁴. Zıttı olan adaletsizlik ise tam bir kötülüktür⁵. Öyle ki devleti büyük bir haydut grubundan ayıran da⁶ bir emri yasa haline getirip⁷ riyeti temin eden de adalettir⁸. Faydanın paylaştırılmasıyla ilgilenen ve bir dağıtım ilkesi olan adaletin⁹ kamu yararına ilişkin yarışan görüşler nedeniyle¹⁰ sabit bir tanımını yapmak imkânsız olup¹¹ belki de

- 1 Aristotle, N. (2004). *Nicomachean Ethics*, Crisp, Roger (Çev.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 85 [1131a]. Kelsen'e göre ise adalet ikincil bir erdemdir. Bkz. Kelsen, H. (1973). *Essays in Legal and Moral Philosophy*, Heath, P. (Çev.), Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, s. 1.
- 2 Bkz. Kant, I., *Rechtlehre*'den aktaran Rawls, J. (2006). *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*, Evrin, G. (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 141.
- 3 Perelman, C. (1993). “Yeniden Soruşturulan Adalet”, *H.F.S. Arşivi*, 1. Kitap, Önderman, M. (Çev.), s. 61. Hume'a göre de adaletsiz bir toplum kaçınılmaz şekilde çözülüp sonsuz bir kötülük olan yabanıllık ve yalnızlığa düşer. Bkz. Hume, D. (1997). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Yardımlı, A. (Çev.), İstanbul: İdea Yayınevi, s. 430.
- 4 Westen, P. (1990). *Speaking of Equality: An Analysis of the Rhetorical Force of “Equality” in Moral and Legal Discourse*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, s. 273.
- 5 Aristotle, N. (2004). s. 83 [1130a].
- 6 Augustine, A. (1998). *The City of God Against the Pagans*, Dyson, R. W. (Çev.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 147. Schmitt karşıt görüştedir. Bkz. Schmitt, C. (2008). *Constitutional Theory*, Seitzer, J. (Çev.), Durham: Duke University Press, s. 245.
- 7 Adaletle aykırı yasa, yasa değildir (*Lex iniusta non est lex*). Aquinas, T. (2000). *Treatise on Law*, Regan, R. J. (Çev.), Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing, s. 46–47; Aquinas, T. (1947). *Summa Theologica*, Fathers of the English Dominican Province (Çev.), Benziger Brothers, s. 1358.
- 8 Barber, N. W. (2018). *The Principles of Constitutionalism*, Oxford: Oxford University Press, s. 92.
- 9 Miller, D. (1976). *Social Justice*, London: Oxford University Press, s. 50.
- 10 Grimm, D. (2016). *Constitutionalism: Past, Present, and Future*, Oxford: Oxford University Press, s. 347.
- 11 Wolgast, E. H. (1987). *The Grammar of Justice*, Ithaca and London: Cornell University Press, s. 129.

sadece uzlaşılardan doğduğu söylenebilir¹². Yine de adaletin hak ve mükellefiyet dağıtımında keyfi eşitsizlik yapılmaması olduğu noktasında bir fikir birliği vardır¹³. Bilhassa kaynakların ihtiyaca göre dağıtılması olarak tanımlandığında adalet, eşitliğin asli unsuruna dönüşür¹⁴. Şayet sınırlı malların dağıtımı söz konusu ise kavram, her zaman belli bir kişiye verilenin haklı olup olmadığıyla ilgilidir¹⁵.

Kadim kültürler de soruna eğilmişlerdir. Örneğin Yunanca *dike* (adalet) basitçe evrenin düzeni anlamına gelir¹⁶. Parmenides mantiki fiziki bir zorunluluk olan *dike*'den bahsettiğinde bu bizzat tabiatın anlaşılır niteliklerinden çıkartılabilen tabii düzendir¹⁷. İslam düşüncesinde de adâlet, düzen, denklik, eşitlik, dürüstlük ve tarafsızlığın yanı sıra¹⁸ verilen ile hak edilen arasındaki denge anlamına gelir. Dolayısıyla bu gelenekte adalet eşitlikten ziyade dengeyi gözeten bir kavramdır¹⁹. Öte yandan Roma hukukçusu Ulpian da kavramı "herkese hakkını verme yönünde sarsılmaz ve daimî bir irade" şeklinde tanımlar²⁰.

I. ADALETİN EŞİTLİKLE YAPISAL İLİŞKİSİ

A. EŞİTLİĞİN AHLAKİ GÜCÜ

Adalet ve eşitlik arasındaki ilişkiye geçmeden önce eşitsiz-

12 Hume, D. (1997). s. 427-429.

13 Feinberg, J. (1974). "Noncomparative Justice", *The Philosophical Review*, C. 83., S. 3., s. 298; Karş. Nielsen, K. (1974). *Equality and Liberty: A Defense of Radical Egalitarianism*, Oxford: Oxford University Press, s. 11.

14 Miller, D. (1976). s. 149.

15 Feinberg, J. (1974). s. 299.

16 Lloyd-Jones, H. (1971). *The Justice of Zeus*, Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press, s. 162.

17 Vlastos, G. (1947). "Equality and Justice in Early Greek Cosmologies", *Classical Philology*, C. 42., S. 3., s. 174.

18 Çağrıncı, M. (1988), *Adâlet*, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/adalet#1-ahlak> (Erişim Tarihi: 6/12/2025)

19 Karaman, H. (1988), *Adâlet*, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/adalet#2-fikih> (Erişim Tarihi: 6/12/2025)

20 Del Vecchio, G. (1982). *Justice: An Historical and Philosophical Essay*, Lady Guthrie (Çev.), New York: Philosophical Library, s. 55; Hume'a göre bu tanım fazlasıyla avami ve yanıltır. Bkz. Hume, D. (1997). s. 453.

liğin niçin mahkûm edildiğine değinmek gerekir. Olumsuz bir çağrışıma sahip olan eşitsizlik²¹ her yerde devrim sebebi iken eşitlik arzusu da isyanların kaynağıdır²². Kölelik, kast ve feodal imtiyazların kaldırılmasından genel oyun kabulüne kadar çok sayıda hareketin eşitlik adına yapılması da kavramın ikna gücünün ne kadar büyük olduğunu gösterir²³. Tocqueville'e göre, tarihte derece derece ilerleyen eşitlikçi hareketler evrensel ve daimi olduğundan burjuva sınıfı karşısında da geri çekileceğini düşünmek basiretli olmaz²⁴. Eşitlik hususunda ateşli, ebedi ve yenilmez bir tutkuya sahip olan demokratik toplumlar özgürlük içinde eşitlik; olmaz ise kölelikte eşitlik isterler²⁵. Bu nedenle eşitlik sadece ABD ve Fransız Devrimlerinin altında yatan felsefe olmakla kalmamış²⁶ neredeyse herkesin partizanca taraftarlık yaptığı günümüzün de en güçlü fikrine dönüşmüştür²⁷. Bunun bir yansıması olarak da hemen hemen tüm anayasalar yurttaşların kanun önünde eşitliğini kabul eden hükümlere yer vermiştir²⁸.

Cooper ve Kelsen gibi kimi yazarlar reddetse de²⁹ adalet ve eşitliğin yakından bağlantılı olduğu kabul edilir³⁰. Bilhas-

21 Westen, P. (1990). s. 275.

22 Aristotle (1995). *Politics*, Jowett, B. (Çev.), içinde Barnes, J. (Ed.), *The Complete Works of Aristotle*, C. 2., Princeton, New Jersey: Princeton University Press, s. 2067 [1301b1–25].

23 Westen, P. (1990). s. XIV.

24 Tocqueville, A. de (2012). *Democracy in America*, Schleifer, J. T. (Çev.), C. 2., Indianapolis: Liberty Fund Inc, s. 878.

25 a.g.e. s. 10–13.

26 Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955–1956). *Equality*, içinde *Proceedings of the Aristotelian Society* (ss. 281–326), New Series, C. 56., s. 302.

27 Rae, D. W. (1981). *Equalities*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, s. 15.

28 Schmitt, C. (2008). s. 194.

29 Cooper, D. E. (2010). *Illusions of Equality*, London and New York: Routledge Taylor & Francis, s. 18–29; Kelsen, H. (1973). s. 13.

30 Aristotle (1995). *Politics*, s. 2035 [1282b1–15]; Aristotle (1995). *Eudemian Ethics*, Solomon, J. (Çev.), içinde Barnes, J. (Ed.), *The Complete Works of Aristotle* C. 2, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, s. 1967 [1241b]; Nielsen, K. (1985). s. VII; Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955–1956). s. 320; Frankena, W. K. (1962). “The Concept of Social Justice”, içinde Brandt, R. B. ve Cliffs, E. (Eds.), *Social Justice* (ss. 1–28), N. J.: Prentice Hall, s. 23.

sa Aristo için eşitlere eşit, eşit olmayanlara farklı muamele adalettir³¹. Yazarın adaleti eşitlikle adaletsizliği de eşitsizlikle bir tuttuğu açıktır³². Diğer yandan başka bir kitabında adaleti eşitlikle özdeşleştiren görüşünden uzaklaşarak adalet ve oran arasında bir köprü inşa eder: “adil olan orantılı iken adaletsiz olan orantıyı bozandır”³³. Adalet ve liyakati birbirine bağlayan yeni köprüye göre “adil dağıtım liyakate göre dağıtımdır”³⁴. Aristo’nun adaleti eşitlik dışında oran ile özdeşleştirmesi kavramın iki ayrı yönünün farkında olduğunun işareti-
dir. Günümüzde de adaletin, yapılan muamelenin doğruluğu, haklılığı veya adilliğini [oran] tesis eden biri *maddi* diğeri de benzer tüm durumlar için uygulamayı genelleştiren *şeklî* [eşitlik] olmak üzere iki ayrı mantıksal unsura sahip olduğu kabul edilir³⁵.

Eşitlik dili yalnızca *olanı olması gerekene* bağlamakla kalmaz aynı zamanda *olması gerekeni olana* indirgeyerek emredici eşitliğin tartışmalı yönlerini de tartışmasız olana çevirir³⁶. Bunu nasıl yaptığını gelince arzu edilen şeylere çağrışım yapan³⁷ diğer gayelerden üstün ve bizatihi bir amaç olan eşitliğin³⁸ muhaliflerini savunma konumuna itmesinin nedeni³⁹ yalnızca erdem barındırması değil ama aynı zamanda her tür faydanın [mal ve hizmet] eşit dağılımının doğal, bu nedenle de kendiliğinden doğru ve adil kabul edilmesidir⁴⁰. Kendisi açıklanma-

31 Aristotle (1995). *Politics*, s. 2031 [1280a1–10].

32 Aristotle (1995). *Politics*, s. 2021 [1280a10]; Aristotle (2004). *Nicomachean Ethics*, s. 85 [1131a]. Yazarın adaleti dostluk ve sevgi olarak tanımlayan satırları için bkz. Aristotle (1995). *Eudemian Ethics*, s. 1967 [1241b].

33 Aristotle (2004). *Nicomachean Ethics*, s. 87 [1131b].

34 a.g.e. s. 86 [1131a].

35 Carr, L. (1981). “The Concept of Formal Justice”, *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, C. 39., S. 3., s. 212.

36 Westen, P. (1990). s. 266. İtalikler tarafımda eklenmiştir.

37 a.g.e. s. 260–275.

38 Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955–1956). s. 310.

39 Westen, P. (1990). s. XVIII.

40 Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955–1956). s. 304.

ya ihtiyaç duymayan şekli eşitlik⁴¹ denk olmayan hak ve mülkefiyetlere karşı öylesine önemli bir itici güç oluşturur ki⁴² farklı paylaştırılan mülkiyet, iktidar ve bilginin meşruiyete kavuşturulmasını zorunlu kılar⁴³. Aquinas’a göre bunun sebebi “herkes için ortak mülkiyet ve aynı özgürlük tabii yasa iken insan aklının özel mülkiyet ve köleliği müspet yasalarla icat etmesidir”⁴⁴. Diğer yandan psikolojik bir unsurun da kavrama eşlik ettiği hatırlanmalıdır. Her ferdin kendisini tam bir insan gibi hissetmesi kendini diğerleriyle eşit görmesine bağlıdır⁴⁵.

B. HANGİ EŞİTLİK?

Basit ve soyut bir kavram olmasına rağmen somut tatbikatı son derece karmaşık olan⁴⁶ eşitlik çelişik bir kavramdır⁴⁷. Bir yandan sabit ve değişmez bir anlama sahipmiş gibi görünürken diğer yandan da birden fazla şeye işaret eder⁴⁸. Bu nedenle sorun eşitliğin olup olmaması değil hangi türden eşitliğe sahip olmamız gerektiğiyle ilgilidir⁴⁹. Tüm insanlar ahlak ve hukuk kuralları karşısında eşit kabul edilse de aynı hukuk düzeni özdeş olmayan nitelikleri dikkate alarak bu insanlara farklı muamelede bulunur⁵⁰. Bu nedenle en önemli sorun kimin kime eşit olacağıdır⁵¹.

41 Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955–1956). s. 320; Bedau, H. A. (2017). “Egalitarianism and the Idea of Equality”, içinde Pennock, J. R. ve Chapman, J. W. (Eds.), *Equality* (ss. 1-35), London and New York: Routledge, s. 19.

42 Greenawalt, K. (1983). “How Empty Is the Idea of Equality”, *Columbia Law Review*, C. 83., s. 1173.

43 Pennock, J. R. (1979). *Democratic Political Theory*, Princeton: Princeton University Press, s. 37; Nielsen, K. (1985). s. 265; Cooper, D. E. (2010). s. 2; Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955–1956). s. 304; Bedau, H. A. (2017). s. 19.

44 Aquinas, T. (2000). s. 42; Aquinas, T. (1947). s. 1355. İkinci kitabın çevirisinde bu icadın “insan hayatının faydasına olduğu” ibaresi de yer alır.

45 Wolgast, E. H. (1987). s. 31.

46 Rae, D. W. (1981). s. 130.

47 Westen, P. (1990). s. XV.

48 Westen, P. (1990). s. XV–XVII, s. 9.

49 Cooper, D. E. (2010). s. 14; Rae, D. W. (1981). s. 19.

50 Westen, P. (1990). s. 82–84.

51 Öden, M. (2003). *Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi*, Ankara: Yetkin

Bir mukayeseli eşitlik türü olan eşitlere eşit muameleyi⁵² adaletle özdeşleştiren Aristo anlayışı sanılandan çok daha az içeriğe sahip olduğundan⁵³ belirsiz olmasının yanı sıra baştan çıkarıcı derecede boştur⁵⁴. Bildiklerimize hiçbir şey eklemediği gibi⁵⁵ neyi gerektirdiğini ölçmenin metresi bulunmadığından⁵⁶ herhangi bir durumda bir insanın neye hakkı olduğu belirsiz kalır⁵⁷. Özellikle de eşitlerin eşit muamele görmesi gerektiğinden başka bir şey ifade etmiyorsa içi boş bir klişedir (*truism*)⁵⁸. Bu durum kimin eşit kimin farklı olduğunu tespit etmek için hangi özelliklerin önemli olduğuna dair temel kararların alınmasını zorunlu kılar⁵⁹. Hâlbuki hangi farklılık ve benzerliğin dikkate alınacağına ilişkin hayati soru eşitlik ilkesi tarafından cevaplandırılmaz⁶⁰. Üstelik sorunun köklerine inildiğinde bulanıklık iyice artar. Şayet insanın ne olduğunu söylemek [tanımlamak] imkânsız ise tüm insanların eşit olduğunu söylemek de anlamını yitirir⁶¹.

Yine de hayati olan bir hususun altı çizilmelidir. İki şeyin eşit olması onların bir ve aynı değil yalnızca ortak bir standarda uygun olarak ölçülebilen özdeşliğe sahip olmalarıdır⁶². Bu

Yayınları, s. 190; Rae, D. W. (1981). s. 20–59; von Leyden, W. (1985). *Aristotle on Equality and Justice*, London: Palgrave Macmillan, s. 5.

52 Feinberg, J. (1974). s. 310. Feinberg, bir hakkın diğerlerine bakılarak tespit edilmesini mukayeseli (*comparative*), diğerlerinden bağımsız olarak tespit edilmesini ise mukayeseli olmayan (*noncomparative*) adalet olarak tanımlar.

53 Westen, P. (1990). s. 186.

54 Westen, P. (1990). s. 186; von Leyden, W. (1985). s. 5; Rae, D. W. (1981). s. 3. Karşıt görüş için bkz. Greenawalt, K. (1983). s. 1167.

55 Westen, P. (1990). s. 186.

56 Bellamy, R. (2016). Introduction, içinde Bellamy, R. (Ed.), *The Rule of Law and the Separation of Powers* (ss. XXI–XL), New York, s. XXXVIII.

57 Frankena, W. K. (1962). s. 3; von Leyden, W. (1985). s. 5.

58 Von Leyden, W. (1985). s. 5.

59 Greenawalt, K. (1983). s. 1178.

60 Kelsen, H. (1973). s. 14.

61 Schaar, J. H. (2017). Equality, Opportunity, and Beyond, içinde Pennock, J. R. ve Chapman, J. W. (Eds.), *Equality* (ss. 225–250), London and New York: Routledge, s. 248.

62 Westen, P. (1990). s. 33–62.

nedenle bir hususta eşit olmak zorunlu olarak diğer niteliklerde de eşit olmak anlamına gelmez⁶³. Tam tersine eşit şeyler farklı olup diğer yönlerden benzerlik taşımazlar⁶⁴. Elbette insanların sahip olduğu her bir niteliğin soyutlanarak mukayese edilmesi⁶⁵ sonra da muamelenin adil ya da gayri adil [eşit ya da eşitsiz] olduğuna ilişkin bir yargıda bulunmak her zaman mümkündür⁶⁶. Belki de eşitliğin tüm anlam ve içeriğini mukabil bir eşitsizlikten aldığını, eşitsizlik ihtimali içermeyen bir eşitliğin de tüm anlamını yitireceğini söylemek daha doğrudur⁶⁷.

Öte yandan adalet gibi değerlendirici kavramlar değer çağrışımı yaptığından aynı zamanda haklı ve iyiye işaret eder. Oysa eşitlik, adalet gibi değerlendirici (*evaluative*) bir kavram değildir. Bir şeye eşit dediğimizde bu iyi ve haklı anlamına gelmez⁶⁸. Farklılık, dengesizlik hatta eşitsizliklerin “eşitlik” başlığı altında sunulabilmesi kavramın “farklı” ve “aynı” arasındaki boşluğa eş zamanlı açılan bir kapı olmasının sonucudur⁶⁹.

C. ÖZGÜRLÜK VE EŞİTLİK İKİLEMİNDE

Yalnızca belirsizlik ve farklı çağrışımlar yapmakla kalmayıp muazzam bir söylem gücüne de sahip olan eşitlik,⁷⁰ liberal hukuk düzeninin üzerine inşa edildiği özgürlükle karmaşık bir ilişki içindedir. Öyle ki demokrasinin iki faraziyesi olan özgürlük ve eşitlik arasında ciddi bir gerilimin⁷¹ hatta çelişkinin olduğunu söylemek kesinlikle bir hata olmaz⁷². Bu kavramlar

63 Bedau, H. A. (2017). s. 8–12.

64 a.g.e. s. 12.

65 Schaar, J. H. (2017). s. 248.

66 Westen, P. (1990). s. 101.

67 Schmitt, (2008). s. 258.

68 Westen, P. (1990). s. XVII.

69 a.g.e. s. 7.

70 a.g.e. s. XVIII-268.

71 Pennock, J. R. (1979). s. 16.

72 Schmitt, C. (2008). s. 256.

kısmen birbirini desteklerken kısmen de birbirini dışlar⁷³. İlk bakışta birinin diğeri pahasına tercih edilebileceği düşünülebilir ama durum böyle değildir. Özgürlük, eşitliği gerektirir⁷⁴. Üstelik eşitliğin olmadığı yerde özerklik ve özgürlüğün de olamayacağı sonucu çıkarılabilir⁷⁵. Kendini gerçekleştirme anlamındaki gerçek özgürlük, zorunlu toplumsal önkoşullara sahip olmayı gerektirdiğinden⁷⁶ ekmek alamayacak, seyahate çıkamayacak, mahkemeye başvuramayacak kadar fakir olanlar da tıpkı yasal kısıtlamalara maruz insanlar gibi özgür değildir⁷⁷.

Tekrar etmek gerekirse yasal sınırlamalar olmadan da sosyo-ekonomik kısıtlamaların⁷⁸ neden olduğu iktisadi dengesizlikler şekli eşitliği tahrip eder⁷⁹. Diğer bir ifadeyle toplumsal ve iktisadi eşitsizlikler hukuk tarafından teminat alınan özgürlükleri yalnızca engellemekle kalmaz⁸⁰ buharlaştırdıkları özgürlükleri önce keyfilige sonra da toplumsal tutsaklığa dönüştürür⁸¹. Eşitlikten uzaklaşıldığı nispette özgürlükler de kısıtlanacak⁸², denetim altına giren bireylerin yalnızca özerkliği değil aynı zamanda özsaygıları da zarar görecektir⁸³. Dolayısıyla eğitim ve refah gibi belli maddi şartlara sahip olunmadıkça kişisel özgürlükler kullanılamaz⁸⁴.

73 Böckenförde, E.-W. (2017). *Constitutional and Political Theory: Selected Writings I*, Künkler, M. ve Stein, T. (Eds.), Oxford: Oxford University Press, s. 294.

74 Nielsen, K. (1985). s. VII.

75 a.g.e. s. 90.

76 Böckenförde, E.-W. (2017). s. 291.

77 Berlin, I. (2007). "İki Özgürlük Kavramı", Erdoğan, Mustafa (Çev.), *Liberal Düşünce*, C. 12., S. 45., s. 62.

78 Nielsen, K. (1985). s. 171.

79 Pennock, J. R. (1979). s. 39.

80 Böckenförde, E.-W. (2017). s. 291.

81 a.g.e. s. 292-295.

82 Nielsen, K. (1985). s. 60.

83 a.g.e. s. 10.

84 Grimm, D. (2016). s. 187-188; Nielsen, K. (1985). s. 60.

Şayet eşit özerklik ve özsaygının rasyonel zemini iktisadi ve siyasi güçte eşitlikten geçiyorsa⁸⁵ daha fazla ahlaki özerklik ve özsaygı için de eşitlik gereklidir⁸⁶. Bu nedenle anayasal özgürlüklerin bir soyutlamadan daha fazla anlama sahip olması isteniyorsa asgari bir sosyal güvenlik ve adalet temin eden kamu hizmetleriyle tamamlanmalı⁸⁷, insanların aşağı yukarı eşit olduğu şartlarda yaşaması temin edilmelidir⁸⁸. Liyakat ve yetenekleri farklı olsa da insanların tercih yapma, hayat tarzını belirleme, adaleti gerçekleştirebilme yeteneğine sahip olması eşitliğin ahlaki zeminini oluşturduğundan⁸⁹ adil bir toplum, yalnızca kanun önünde eşitlikle yetinmemeli yurttaşlarına eşit özen ve fırsat eşitliği de sunmalıdır⁹⁰.

D. EŞİTLİK: İLKEDEN KARİNEYE

1. Eşitlik İlkesi

Eşitlik ilkesi, eşitlerin eşit, eşit olmayanların farklı muameleye tabi tutulmasıdır⁹¹. Şeklî adalet de denilen ilke biraz önce de ifade edildiği gibi kişilerin eşitliği ya da eşitsizliği hakkında herhangi bir maddi ölçüt sunmadığından özü itibariyle boştur⁹². Sadece tarafsızlık gereği benzer kişiler arasındaki muamelelerin izafi bir eşitliğini talep etmekle yetinir⁹³. Matematik dışında eşitliğin tanımının zamana, bakış açısına, gayelere ve değerlendirenin özelliklerine bağlı olarak değişmesi⁹⁴ herhangi bir farklılığın eşitlik ilkesiyle çelişmeden farklı mu-

85 Nielsen, K. (1985). s. 60.

86 a.g.e. s. 65.

87 Loewenstein, K. (1965). *Political Power and the Governmental Process*, Hiago and London: The University of Chicago Press, s. 323.

88 Nielsen, K. (1985). s. 10.

89 a.g.e. s. 14.

90 Frankena, W. K. (1962). s. 20.

91 Westen, P. (1990). s. 181.

92 Kelsen, H. (1973). s. 15; Frankena, W. K. (1962). s. 13; Carr, L. (1981). s. 211. Karş. Kelsen, H. (1973). s. 13.

93 Carr, L. (1981). s. 211.

94 Westen, P. (1990). s. 119.

amelenin temeli haline getirilebilmesini sağlar ki⁹⁵ bu durum eşit muamelenin adaletin sağlanmasında zorunlu ve yeterli şart olduğuna dair düşüncenin hatalı olduğunu gösterir⁹⁶. Eşit muamele adaletin tesisinde zorunlu olsa da yetersizdir⁹⁷. Yalnızca ihtiyaca göre dağıtım olarak adalet, eşitlik ilkesiyle uyumlu olup⁹⁸ eşitlere eşit muamele nihai anlamda herkese hakkını vermek şeklinde anlaşılırsa kabul edilebilir⁹⁹.

2. Eşitlik Karinesi (The Presumption of Equality)

Eşitlik karinesi, insanlara farklı muameleyi yasaklamayan yalnızca bunun için gerekçe sunulmasını talep eden adi karinedir¹⁰⁰. Ayrı muamele için mantıki bir gerekçe (*reasons*) olmadıkça insanlara eşit muamele edilmesini gerektirir¹⁰¹. Aksi davranışın daha fazla zarar doğuracağı düşüncesinden hareket eden önerme eşit muameleyi herhangi bir gerekçe sunma mükellefiyetinden kurtarır¹⁰². Bir yandan hak ve mükellefiyetlerin dağıtımında rasyonel gerekçelerin kullanılmasına karşı ahlaki bir güç uygularken diğer yandan da tercih yapılmak zorunda kalındığında eşitler arasında seçim yapmak için izin verilen yöntemleri sınırlar¹⁰³. Bu noktada her şey haklılığı/meşruiyeti oluşturan düşüncenin türüne bağlıdır¹⁰⁴. Aksi hal-

95 Kelsen, H. (1973). s. 15.

96 Carr, L. (1981). s. 211.

97 Freund, P. A. (1962). "Social Justice and Law", içinde Brandt, R. B. ve Cliffs, E. (Eds.), *Social Justice* (ss. 96–112), N. J.: Prentice Hall, s. 103; Carr, L. (1981). s. 212.

98 Miller, D. (1976). s. 147.

99 a.g.e. s. 21.

100 Westen, P. (1990). s. 182.

101 Greenawalt, K. (1983). s. 1175–1183; Westen, P. (1990). s. 181, 238. Flathman'e göre farklı muamele ancak iyi gerekçelere dayanabilir. Bkz. Flathman, R. E. (2017). "Equality and Generalization", içinde Pennock, J. R. ve Chapman, J. W. (Eds.), *Equality* (ss. 53–72), London and New York: Routledge, s. 60.

102 Westen, P. (1990). s. 237–251.

103 Greenawalt, K. (1983). s. 1184.

104 Frankena, W. K. (1962). s. 13.

de muamele tarafgir ya da yanlı olmaktan kurtulamaz¹⁰⁵. Hem eşitlik ilkesi hem de eşitlik faraziyesi tartışmasız şekilde normatif önermelerdir¹⁰⁶.

Tam burada şu bilgiler hatırlanmalıdır. Tüm insani farklılıkların yalnızca toplumsal eşitsizliklerden kaynaklandığını söylemek kadar bu farklılıkların eşitlikçi muameleyle silinebilir olduğunu iddia etmekte açıkça yanlıştır. Yalnızca bazı farklılıkların eşitsizlikten kaynaklandığı ve eşit muamele ile ortadan kaldırılabileceği söylenmelidir¹⁰⁷. Neredeyse insanlar arasındaki her fiili farklılık meşru bir eşitsizliğin temeli olabildiğinden eşitlik taraftarları eşitsizliklerin zaruri olup olmadığını tespit etmeli zaruri ya da haklı kılınabilir olmayan tüm toplumsal eşitsizlikler ortadan kaldırılmalıdır¹⁰⁸.

E. EŞİTLİK TÜRLERİ

Üç ayrı eşitlik kavramsallaştırması mevcuttur: özdeşlik ilkesi, farklılık ilkesi, fırsat eşitliği.

1. Özdeşlik İlkesi (Şeklî Eşitlik)

Aristo ve Platon'un sayısal eşitlik, Schmitt gibi çok sayıda yazarın kanun önünde eşitlik ABD Anayasası 14. Ek'inin eşit himaye hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 14. maddesinin ayrımcılık yasağı ve 1982 Anayasası'nın 10. maddesinin kanun önünde eşitlik olarak tanımladığı eşitlik türüdür. Ara- larındaki farklılıklara rağmen kişisel özellikleri dikkate alınmayan insanların kanunlarca eşit muameleye tabi tutulması, her insanın nicelik açısından bir ve özdeş (aynı) kabul edilmesidir. Yalnızca ırk, renk cinsiyet, zekâ, yetenek gibi tabii nitelikler değil teşebbüs çalışkanlık, verimlilik, yaratıcılık, hayal gücü, emek gibi gayrete bağlı özellikler de dikkate alınmaz. Keza servet, toplumsal sınıf ve makam gibi önemli oranda ve-

105 Flathman, R. E. (2017). s. 60.

106 Westen, P. (1990). s. 182.

107 Rae, D. W. (1981). s. 140.

108 Bedau, H. A. (2017). s. 24-27.

raseten intikal eden hususiyetler de göz ardı edilir. Kökeninde ise tüm bu niteliklerden bağımsız olarak her bir insanın iyi-yi seçme ve gerçekleştirebilme ahlaki ehliyetine/özerkliğe sahip olduğuna dair inanç (faraziye) bulunur. Ölçü, ağırlık,¹⁰⁹ sayı ve miktarı¹¹⁰ esas alıp kişileri benzer değil özdeş kabul eder¹¹¹. Esasen kanunların genelliği ve herkes için geçerli olması demektir. Hiçbir şekilde iktisat, mülkiyet ya da gelir eşitliği olarak düşünülmez¹¹².

İlke şu şekilde gerekçelendirilir: Sınıf, din, ırk, renk cinsiyet, yaş, gibi nitelikler muamele farklılıklarını haklı kılmayacağı¹¹³ gibi eşitsizliklerin kaynağı da olamaz¹¹⁴. Önyargıları güçlendirerek toplumsal bölünmeleri artırma potansiyeli taşıyan¹¹⁵ bu tür bir ayrımcılık başka hiçbir ihlal iddiası içermese bile yalnızca psikolojik açıdan yaralayıcı olmakla kalmayacak¹¹⁶, saçma ve tutarsız olduğu için hakkaniyet ve mantığı da ihlal edecektir¹¹⁷. Yasaların hak ve mükellefiyetleri bu tür özellikleriyle dikkate alarak tahsis etmesinin eşitsizlik [adaletsizlik] kabul edilmesinin¹¹⁸ asıl nedeni de ahlaki temellerden mahrum olmasıdır¹¹⁹.

Eşitlikçi ilişkiler tesis etmek gibi meşru gayeler için konulmuş olsa da ayrımcılık yasağının özünde eşitlikçi neticeler

109 Platon (2021). *Yasalar*, Akderin, F. (Çev.), İstanbul: Say Yayınları, s. 193 [757]; Platon (2007). *Yasalar*, Şentuna, C. ve Babür, S. (Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, ss. 221–222 [757abc].

110 Aristotle (1995). *Politics*, s. 2067 [1301b30–35].

111 Bedau, H. A. (2017). s. 7.

112 Schmitt, C. (2008). s. 282.

113 Frankena, W. K. (1962). s. 14; Bedau, H. A. (2017). s. 15.

114 Bedau, H. A. (2017). s. 15.

115 Greenawalt, K. (1983). s. 1181.

116 Adaletsizlik olarak çevrilen *injustice* kelimesi, Latince “yaralama” anlamına gelen *injuria* kelimesinden türetilmiştir. Bkz. Wolgast, E. H. (1987). s. 133.

117 Feinberg, J. (1974). s. 318.

118 Hart, H. L. A. (2012). *The Concept of Law*, Oxford: Oxford University Press, s. 162.

119 Feinberg, J. (1974). s. 318.

doğurup doğurmayacağı tartışmalı olup¹²⁰ iktisadi veya siyasi güç elde etme özgürlüğünün tanındığı her yerde bireyler arasında eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olur¹²¹. Şöyle ki kanun önünde eşitlik sadece ayrımcılık yasağı veya fırsat eşitliği olarak kabul edildiğinde doğası gereği mülk sahibi veya doğuştan güçlülere daha güçlü mülksüz ve zayıfları da [belirgin derecede] zayıflatma eğiliminde olduğundan¹²² servet, iktidar ve refah farklılıklarına yol açar¹²³. Nedeni de kısmi eşitliğe dayalı kamu hukuku alanından¹²⁴ farklı olarak özel iktisadi hayatın daima eşitsizlikler üretmesidir¹²⁵. Daha derinlerdeki asıl sebep ise liberal ferdiyetçiliğin kişisel istihkakın yapılan akit ve mübadelelerle serbest pazarda tespit edileceğine dair ön kabulüdür¹²⁶. Bu nedenle farklı konumdakilere aynı muamele yapılmasını engelleyen hakkaniyet ilkesiyle desteklenmelidir¹²⁷. Daha da önemlisi şekli [siyasal] eşitlik iktisadi eşitsizlikler tarafından tehlikeye düşürüldüğünde yasaların bu tehlikeyi imha etmesi gerekir¹²⁸.

Bir kısım entelektüel; eşitliğe cehaleti teşvik ettiği, yeteneği körelttiği, istikrarsızlığa hizmet ettiği için¹²⁹ diğerleri de maliyet, büyümenin engellenmesi,¹³⁰ verimlilik, özgürlük ve düzen adına muhalefet eder¹³¹. Hayek gibi neo-liberaller ise [da-

120 Westen, P. (1990). s. 133–134.

121 Pennock, J. R. (1979). s. 46.

122 Böckenförde, E.-W. (2017). s. 292–379.

123 Schaar, J. H. (2017). s. 243; Nielsen, K. (1985). s. 7.

124 Schmitt, C. (2008). s. 282.

125 Rae, D. W. (1981). s. 56–57.

126 Miller, D. (1976). s. 294. Ücretleri sosyal adaletin değil serbest piyasanın belirlemesine dair görüş için bkz. Hayek, F. A. (2021). *Law, Legislation, and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*, Chicago: The University of Chicago Press, s. 162, 261, 266.

127 Bellamy, R. (2016). s. XXII.

128 Schmitt, C. (2008). s. 282.

129 Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955-1956). s. 323.

130 Boulding, K. E. (1962). *Social Justice in Social Dynamics*, içinde Brandt, R. B. ve Cliffs, E. (Eds.), *Social Justice* (ss. 79–95), N. J.: Prentice Hall, s. 82.

131 Rae, D. W. (1981). s. 150.

ğıtıcı] adalet kavramını yalnızca anlamsız ve içerikten yoksun olduğu için değil ama aynı zamanda kavramın gelişi güzel kullanılmasının hem ahlaka hem de dürüstlüğe aykırı bir tutum olduğu için eleştirirler¹³².

Kimileri insanları liyakati nedeniyle değil özünü oluşturan amaçları, dünya görüşü,¹³³ özgürlük ve refah (*eudaimonia*) talebi nedeniyle ebedi değer ve kutsallığa sahip kabul ederken¹³⁴ bir kısmı da eşitliğin kökenine makul (*reasonable*) ve mantıklı (*rational*) olmayı koyar¹³⁵. Buradan his, düşünce, muhakeme yeteneği, iyi hayat arzuları gibi insanları diğer canlılardan ayıran özelliklerle¹³⁶ ya da tabii, içsel ve deruni değer sahibi olarak tüm insanları şimdi ve sonsuza kadar eşit kabul edildiği sonucuna ulaşmak mümkündür¹³⁷. Her bir insanı diğerleri kadar saygıya layık gören ve benzersiz oluştan kaynaklanan eşitlik¹³⁸ faydacı mülahazalara indirgenemeyen bir değerdir¹³⁹.

Liyakate bakılmaksızın tüm insanların kendi içinde amaç olarak aynı içsel/özel değere sahip olduğunu söylemek ne kadar rasyoneldir?¹⁴⁰ Ortada bize ne yapmamız gerektiğini söyleyebilecek saf akıl hatta pratik akıl (*pure practical reason*) olmaması nedeniyle¹⁴¹ rasyonel yollarla adil bir davranış ku-

132 Hayek, F. A. (2021). *Law, Legislation, and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*, Chicago: The University of Chicago Press, s. 297–298.

133 Miller, D. (1976). s. 146.

134 Vlastos, G. (1962). s. 43–49.

135 Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, s. 196. Akılcılık ise kişiyi hedefine ulaştıracak en etkili aracı seçmesidir. Bkz. Rawls, J. (2006). s. 95.

136 Frankena, W. K. (1962). s. 19.

137 Vlastos, G. (1962). Justice and Equality, içinde Brandt, R. B. ve Cliffs, E. (Eds.), *Social Justice* (ss. 31–55), N. J.: Prentice Hall, s. 43; Bedau, H. A. (2017). s. 17; Nielsen, K. (1985). s. 185.

138 Miller, D. (1976). s. 146.

139 Flathman, R. E. (2017). s. 56.

140 Nielsen, K. (1985). s. 22.

141 a.g.e. s. 24.

ralı keşfetmeye çalışmak beyhudedir¹⁴². Akıl bize meselenin ne olduğunu söyleyerek hayatımızı yönlendirebilmek için gereken ilkeleri ortaya koymak için yeterli değildir¹⁴³. İşte aklın ahlaki çok yetersiz belirleyebilme gerçeği karşısında¹⁴⁴ makul (*reasonable*) ve mantıklı (*rational*) arasında bir ayrım yapılmalıdır; sağduyu, rasyonel olanı değil makul olanı ahlaki duyarlılık içeren bir fikir olarak görür¹⁴⁵. İnsanların ahlaki değerinin eşit kabul edilmesinin mal ve hizmet dağıtımında da eşitliği teminat altına alıp alamayacağı sorusunu Rawls, ahlaki değerlerin dağıtım adaletine uygulanmasının mümkün olmadığı şeklinde cevaplar¹⁴⁶.

2. Farklılık İlkesi (Maddi/Nispi Eşitlik)

Farklılık ilkesi, Platon ve Aristo'nun nispi (*proportional*) kimi yazarların maddi eşitlik dediği kavramdır. Sahip olunan bedeni ve zihni yeteneklerle eğitim, dil becerisi, yaş, medeni durum toplumsal konum, liyakat vb. niteliklerin dikkate alınarak insanlara farklı muamele edilmesidir. Şahsi niteliklerle elde edilen mal, hizmet, fayda imtiyaz ve yetki arasında bir orantı varsa farklılık ilkesi adil kabul edilir.

Hem Platon hem de Aristo farklı gerekçelerle nispi eşitliği savunmuşlardır. Üstün ve aşağı olanı eşit kılmak adil olmadığından soyluluk ve kraliyete dayanan nispi eşitlik adildir¹⁴⁷. Adaletin, soyut nispi eşitlik olduğu noktasında insanlar hem-fikir olduğuna göre¹⁴⁸ iç savaş çıkması istenmiyorsa erdem bakımından büyük olanlara her zaman daha büyük ödül/onur veren bu eşitliğe [adalete] göre davranılması gerekir¹⁴⁹.

142 Kelsen, H. (1973). s. 22.

143 Nielsen, K. (1985). s. 23.

144 a.g.e. s. 23.

145 Rawls, J. (2001). s. 6.

146 a.g.e. s. 73.

147 Aristotle (1995). *Eudemian Ethics*, s. 1968 [1241b1–35].

148 Aristotle (1995). *Politics*, s. 2067 [1301b30–35].

149 Platon (2021). *Yasalar*, Akderin, F. (Çev.), İstanbul: Say Yayınları, s. 193 [757]; Platon (2007). *Yasalar*, Şentuna, C. ve Babür, S. (Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s. 221–222 [757abc].

Maddi eşitlik kişisel nitelikleri dikkate almayı gerektirdiğinden niteliği daha yüksek olanlar daha değerli şeyleri almayı hak eder¹⁵⁰. Bir başka ifadeyle, kişiler eşit değilse paylar da eşit olmayacaktır¹⁵¹. Değerlerin yetenek, servet, liyakat ve mevkiye göre dağıtılmasını içeren Platon ve Aristo'nun temsil ettiği klasik meritokratik adalet anlayışı¹⁵² yalnızca derin şekilde eşitlik karşıtı olmakla kalmaz¹⁵³ eşitsizliğin adil olduğunu da ileri sürer¹⁵⁴. Hiyerarşiye dayalı sınıflar arası sosyal ve iktisadi eşitsizlikler kabul edilmenin ötesinde tabii olarak da görülür¹⁵⁵. Avrupa liberal geleneğinin asıl içeriğini de oluşturmuş¹⁵⁶ bu anlayış büyük ölçüde şekli eşitlik kavramıyla örtüşür [tanımlanabilir]¹⁵⁷.

3. Fırsat Eşitliği

Bir dağıtım ilkesi olan fırsat eşitliği,¹⁵⁸ liberal burjuva toplumun simgesel ifadesi olup her insanın yeteneklerini geliştirmek için eşit haklara sahip olması, yine bu yetenekler için eşit ücret ödenmesidir¹⁵⁹. Başarı ve refaha giden yolun herkese açık olduğunu vaat ettiğinden¹⁶⁰ bireylerin önündeki engellerin kaldırılmasını ve tespit edilen amaçlar doğrultusunda belli imkânlar sunulmasını içerir¹⁶¹. Bilhassa tüm kamu makamlarına erişimin yalnızca şeklen değil sınıf ve sosyo-ekonomik

150 Rae, D. W. (1981). s. 59; Perelman, C. (1993). s. 77.

151 Rae, D. W. (1981). s. 59.

152 Frankena, W. K. (1962). s. 11.

153 a.g.e. s. 13; Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955-1956). s. 321; Hart, H. L. A. (2012). s. 162.

154 Vlastos, G. (1962). s. 32.

155 Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955-1956). s. 322.

156 a.g.e. s. 281.

157 Gewirth, A. (1962). *Political Justice*, içinde Brandt, R. B. ve Cliffs, E. (Eds.), *Social Justice* (ss. 113–134), N. J.: Prentice Hall, s. 125; Schmitt, C. (2008). s. 258.

158 Miller, D. (1976). s. 42.

159 Schaar, J. H. (2017). s. 229–237.

160 a.g.e. s. 229.

161 Westen, P. (1990). s. 10, 169.

şartlardan bağımsız olarak aynı yetenek ve azimdeki tüm çocuklar için aynı olmasını gerektirir¹⁶². Sahip olduğu çekicilik de şeffaf bir rekabetin cömert ve adil bir toplumun anahtarı olduğu düşüncesinden kaynaklanır¹⁶³. Az sayıda kişinin elinde temerküz eden mülkiyet, sermaye ve kamu yetkilerinin diğer insanları hakimiyet altına alacak şekilde tekelleşmesini önlemeyi gaye edinir¹⁶⁴.

Fırsat eşitliğini sorunlu kılan unsur yalnızca tüm insanların eşit değerde olduğunun ifade edilmemesi değil¹⁶⁵ ama aynı zamanda eşit neticelerle uyumsuzluğudur¹⁶⁶. Yeni eşitlikler temin etmeyi gaye edinse de¹⁶⁷ kişilerin önündeki tüm engellerin kaldırılabilmesi¹⁶⁸ hem bireyleri şartlar açısından eşit kılmayı¹⁶⁹ hem de fırsat eşitliğine ulaşmayı imkânsız hale getirir¹⁷⁰. En zayıf ve en yeteneklilere¹⁷¹ yarışa aynı çizgide başlama hakkının tanınması¹⁷² yalnızca bir imkân ve ihtimalin sunulması olduğundan amacı garanti edemez¹⁷³. Daha başlangıç noktasında taraflar için eşitlik içermeyen¹⁷⁴ aynı ödülü değil yalnızca aynı fırsatı sunan¹⁷⁵ bu tür yarışlarda sadece az sayıda insan arzulanan hedeflere ulaşabilir¹⁷⁶. Bunun dışında hangi konularda eşit fırsatlar sunulacağı toplumun değer ve-

162 Rawls, J. (2001). s. 43.

163 Nielsen, K. (1985). s. 149–150.

164 Rawls, J. (2001). s. 44.

165 Schaar, J. H. (2017). s. 229.

166 Rae, D. W. (1981). s. 65; Westen, P. (1990). s. 176.

167 Nielsen, K. (1985). s. 207.

168 Westen, P. (1990). s. 174.

169 Westen, P. (1990). s. 170; Nielsen, K. (1985). s. 169–170.

170 Westen, P. (1990). s. 170; Nielsen, K. (1985). s. 169–170.

171 Friedrich, J. (2017). A Brief Discourse on the Origin of Political Equality, içinde Pennock, J. R. ve Chapman, J. W. (Eds.), *Equality* (ss. 215–230), London and New York: Routledge, s. 219.

172 Schaar, J. H. (2017). s. 233.

173 Westen, P. (1990). s. 176.

174 Friedrich, J. (2017). s. 219.

175 Pennock, J. R. (1979). s. 36.

176 Westen, P. (1990). s. 176.

rip önemseddiği yeteneklerle bağlantılı olduğundan son derece muhafazakâr bir niteliğe sahiptir¹⁷⁷. Faydacılığa dayalı olduğundan güçlülerin çıkarlarını korurken¹⁷⁸ yeteneksiz insanlara bir şey sunmaz¹⁷⁹. Üstelik liyakate dayalı hiyerarşinin haklı görülmesi¹⁸⁰ alt ve üst kesimler arasındaki uçurumu daha da artırır¹⁸¹.

Eşitliği savunuyor görünse de rekabet yoluyla açılan hiyerarşi ve oligarşi kapısı, üstün yeteneklilerin birkaç nesil içinde toplumun tepesine çıkmasına zemin hazırlar¹⁸². Ayrıca yeteneği kimin ölçeceği, şayet piyasa ölçüyorsa piyasanın talep etmediği yeteneklerin ne olacağı sorunu ortaya çıkar¹⁸³. Özellikle üniversite giriş sınavları ve atletizm yarışmaları gibi yeteneğe dayalı usul esaslı fırsat eşitliği, eşit olmayan sonuçları meşruiyete kavuşturmak için kullanılır¹⁸⁴. Eşit muamele için daima yetenek, çalışma zekâ gibi niteliklerin temel alınmasının tuhaf sonucu eşitsizliklerin eşitlik namına haklı çıkartılmasıdır¹⁸⁵. Bu nedenle demokratik ideal zihniyetin ifadesi gibi sunulsa da hakiki demokratik eşitliğin vahşi bir aşağılanmasıdır¹⁸⁶.

F. EŞİTLİK İDEALİ KARŞISINDA EŞİTSİZLİK GERÇEĞİ

Her yerde eşitliğe övgüler düzülmüş olmasına rağmen niçin eşitsizlikler sürekli kök salar¹⁸⁷? İlk neden bir eşitlik yaratılırken diğerinin reddedilmesidir¹⁸⁸. Oluşturulan her eşitliğe

177 Rawls, J. (2001). s. 56–158; Schaar, J. H. (2017). s. 230.

178 Rae, D. W. (1981). s. 68.

179 Schaar, J. H. (2017). s. 233.

180 a.g.e. s. 238; Nielsen, K. (1985). s. 150.

181 Schaar, J. H. (2017). s. 232.

182 a.g.e. s. 231.

183 a.g.e. s. 229.

184 Rae, D. W. (1981). s. 65–67.

185 Bedau, H. A. (2017). s. 24.

186 Schaar, J. H. (2017). s. 236.

187 Rae, D. W. (1981). s. 144.

188 Westen, P. (1990). s. 171.

mutlaka yeni bir eşitsizlik eşlik etmekte¹⁸⁹, diğerleriyle çelişki içinde olan bir eşitliğin tercih edilmesi de geride zaruri eşitsizlikler bırakmaktadır¹⁹⁰. İkinci gerekçe de ahlaki ve siyasi ideallerin çoğunun aynı anda birbiriyle uzlaştırılmaz olmasıdır¹⁹¹. Liyakat, çalışkanlık, teşebbüs, yaratıcılık gibi eşitlikle çelişen değerler ödüllendirildiğinde yalnızca farklılıklar artmakla kalmaz¹⁹² aynı zamanda adalet adına eşitsizliklerin de izin verilebilir olduğu kabul edilir¹⁹³. Cooper'a göre bu durum *muhteşem* olmakla *eşit* olmak arasındaki ebedi ve mantıksal çelişkidir¹⁹⁴. Demokratik bir devlette mantıksal tutarlılığın ihlal edilmeden insanların genel eşitliğinin yok sayılması¹⁹⁵ bir başka ifadeyle yalnızca siyasi ve hukuki eşitliğin teminat altına alınmasının sık sık iktisadi eşitsizliklerle neticelenmesi de bir başka nedendir¹⁹⁶. Dördüncü neden de doğal bir eşitsizlik doğurma eğiliminde olan saf bırakınız yapsınlar [*laissez-faire*] liberalizminin¹⁹⁷ istihkak (*desert*) kavramını üretkenlik ve katkıya göre tanımlayarak değer üretmeyenlerin ödüllendirilmesinin önüne duvar çekmesidir¹⁹⁸. Son olsa da asla önemsiz olmayan bir başka sebep daha vardır. Birtakım eşitsizliklerin zaruri olması yalnızca ortadan kaldırılmalarının mümkün olmadığına işaret etmekle kalmaz aynı zamanda farklı rol ve iş bölümünün ötesinde tabii eşitsizliklerin olduğunu da gösterir¹⁹⁹. Hiçbir düzenin telafi edemediği bu tür adaletsizlikler

189 Cooper, D. E. (2010). s. 10.

190 Rae, D. W. (1981). s. 144.

191 Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955-1956). s. 326.

192 a.g.e. s. 316.

193 Cooper, D. E. (2010). s. 18.

194 a.g.e. s. 116.

195 Schmitt, C. (2008). s. 263.

196 Pennock, J. R. (1979). s. 39; Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955-1956). s. 316.

197 Wollheim, R. ve Berlin, I. (1955-1956). s. 316-317. Karş. Möllers, C. (2013). *The Three Branches: A Comparative Model of Separation of Powers*, Oxford: Oxford University Press, s. 42.

198 Boulding, K. E. (1962). s. 83.

199 Bedau, H. A. (2017). s. 21.

de²⁰⁰ tabii sebeplere dayandığı sürece adil ya da gayrı adil şekilde adlandırılmaz²⁰¹.

Tüm bunların ötesinde işlerin gittikçe kötüleşmesinin başka sebepleri de vardır. Günümüzde ödül/ceza teşvik/hak etme sistemi bozulmuştur²⁰². Topluma en çok katkı yapan öğretmen, hemşire, polis gibi meslekler düşük ücretlerle ömür tüketirken alkol tütün gibi zararlı mamul üreten şirket yöneticileriyle sporcuların en yüksek prestij ve gelirle ödüllendirilmesi bu durumun tipik bir örneğidir²⁰³.

Çalışmanın bu bölümüne kadar adaletin eşitlikle özdeşleştirildiğini, üç ayrı eşitlik türü olduğunu, bilhassa eşitlere eşit muamele edilmesi ilkesinin kimlerin eşit kimlerin farklı muameleye tabi tutulacağı noktasında susması nedeniyle içinin boş olduğu eleştirilerine maruz kaldığını, şekli eşitliğin maddi eşitsizliklere hatta sömürüye giden kapıyı aralaması nedeniyle adalet talebini yerine getirmekte yetersiz kaldığının altı çizildi. İkinci bölümde eşitliği toplumsal faydanın dağıtımı olarak ele alan ve adalet daha uygun anlayışlar açıklanacaktır. Bunlardan ilki Karl Marx'a aittir.

II. DAĞITIM İLKESİ OLARAK ADALET

A. "HERKESTEN YETENEĞİNE GÖRE HERKESE İHTİYACI KADAR"

Maddi eşitliğe ilişkin ufuk açıcı çözüm önerilerinden ilki Marx'tan gelmiştir. Düşünür komünist toplumun en yüksek aşamasında hem iş bölümünün hem de bedensel/zihinsel emek ayırımına dayalı kölece bağımlılığın ortadan kalkacağını ileri sürmüştür. Akabinde iş birliğine dayalı ortak üretimden kaynaklanan servet bollaşacak, yalnızca ama yalnızca bu

200 Kelsen, H. (1973). s. 3.

201 Miller, D. (1976). s. 18.

202 Edelman, M. (2004). *The Politics of Misinformation*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 17.

203 a.g.e. s. 16.

aşamada “herkesten yeteneğine göre herkese ihtiyacı kadar” ilkesiyle hareket edilecektir²⁰⁴. Bu ilke de adaletin hayata geçirilme aşamasında karşılaşılan zorluklardan muaf değildir. İlk olarak testlerin dahi tespit edemediği çok sayıda yeteneğin var olduğu bilindiğine göre²⁰⁵ fertlerin mal ve hizmet üretimine katkısın ölçen “yetenekler” nasıl tespit edilecektir? IQ testlerinin, sınav ve yarışmaların sorunu çözdüğü kabul edilse bile bu kez de insanlarda çalışma, topluma katkı sunma iradesinin nasıl oluşturulacağı meselesi karşımıza çıkar. Kelsen’in, ihtiyaca göre dağıtıma dayalı adaletin ancak cennetvari şartlarda mümkün olabileceğine yönelik eleştirisinin²⁰⁶; 1922-1991 yılları arasında yaşayan komünist Sovyetler Birliği’nin verimsizliğe bağlı üretim açığı nedeniyle çökmesiyle doğrulandığını söylemek mümkündür.

İkinci zorluk da herkese ihtiyacına göre dağıtım ilkesinde ortaya çıkar. İnsanların farklılığıyla orantılı şekilde ihtiyaçların da çeşitlendiği göz önünde bulundurulduğunda dağıtım ilkesinin de hayata geçirilmesinin neredeyse imkânsız olduğu düşünülebilir. “Sonsuz isteklerin sınırlı mallarla karşılanması” gibi bir tanımdan değil de temel ihtiyaçların karşılanmasından yola çıkıldığında çözüm için küçük bir adım atılabilir. Bu hususta izlenecek harita olan Maslow’un ihtiyaçlar piramidine biraz sonra değinilecektir.

Marksist düşüncenin eşitsizlik ve sömürünün asıl kaynağı olan liberal burjuva hukukunun şekli eşitlik anlayışına cevap olarak ortaya çıktığı hatırlandığında iktisadi değerlerin yetenek ve katkıya göre tahsis edilmesinin adalete hizmet etmediği²⁰⁷ bu nedenle eşitliğin mihenk taşı olan²⁰⁸ “ihtiyaca göre tahsis ilkesinde ısrarcı olunması”²⁰⁹ gerektiği açıkça ortaya çıkar.

204 Marx, K. (t.y.). *Critique of the Gotha Programme*, Dodo Press, s. 11.

205 Schaar, J. H. (2017). s. 244.

206 Kelsen, H. (1973). s. 17.

207 Schaar, J. H. (2017). s. 242.

208 Pennock, J. R. (1979). s. 44.

209 Schaar, J. H. (2017). s. 242.

Siyaset, iktisadın bir işlevi olduğu kadar bunun tersi de doğru olduğuna göre²¹⁰ herhangi bir iktisadi sorunun siyasal araçlar kullanılmadan çözüme kavuşturulması söz konusu olamaz²¹¹. Vlastos'un da belirttiği gibi kişisel farklılıklardan kaynaklanan şikayetlere konu olsa da ihtiyaca göre dağıtım gerçekte en mükemmel eşit dağılım şeklidir²¹².

Eşitsizlikleri gidermekten ziyade en zayıfların lehine iyileştirme şartıyla kabul eden ve adil bir toplumsal hayat tasavvuruna daha yakın duran ikinci önemli teklif Rawls'tan gelmiştir.

B. AYRILIK İLKESİ

Otuz yıl arayla yazılan kitaplarda ayrı ayrı formüle edilmiş olan ayrılık ilkesi (*difference principle*), Rawls'a göre bir adalet ilkesi olup herhangi bir kesimin bencil çıkarlarına hizmet etmez²¹³. Daha iyi durumda olanların daha yüksek beklentileri ancak toplumun en zayıf üyelerinin beklentilerini iyileştiren bir planın parçası olarak çalıştığı takdirde adildir. İlke, toplumsal düzende daha iyi konumda olanların yüksek beklentilerinin daha az şanslı olanların yararına olmadıkça güvence altına alınmaması esasına dayalıdır²¹⁴. Sonraki kitabında Rawls sosyal ve iktisadi eşitsizliklerin kabul edilme şartlarını daha açık ifade etme imkânı bulur. İlk olarak fırsat eşitliği kapsamında eşitsizlikler, herkese açık makam ve yetkilere bağlı olmalıdır. İkinci olarak da farklılıklar toplumun en zayıf en kırılgan kesimlerine azami fayda temin etmelidir²¹⁵. Böylece şartlara bağlanan eşitsizlikler en kötü durumda olanların konumunu mümkün olduğunca iyileştirmeye yönelir²¹⁶.

210 Loewenstein, K. (1965). s. 350.

211 a.g.e. s. 349–350.

212 Vlastos, G. (1962). s. 40.

213 Rawls, J. (2001). s. 72.

214 Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, s. 65.

215 Rawls, J. (2001). s. 42–43.

216 Cooper, D. E. (2010). s. 34.

Rawls *ayrılık ilkesinin* özgür ve eşit yurttaşların temel ihtiyaçlarını karşılayan hakkaniyetli fırsat eşitliğine tabi olduğunu ifade ettikten sonra temel malları (*primary goods*) sıralar: a. Temel hak ve özgürlükler²¹⁷ b. Seyahat ve çalışma özgürlüğü her tür makam ve yetki için ehliyet²¹⁸ c. Amaçlarımızı geliştirmeye yeterli servet ve gelir²¹⁹ d. Kişiliğin toplumsal temeli olan özsaygı²²⁰. Bu kapsamda tıbbi tedavi masrafları da temel mallar içinde değerlendirilir²²¹. Rawls'a göre yetenekler topluma değil bireylere aittir. Vergi aracılığıyla cezalandırılmak yerine teşvik edilerek elde edilecek fayda daha az yeteneklilere aktarılacak şekilde düzenlenmelidir²²².

“En alttakilerin” durumunu izafi olarak iyileştirmeyi gaye edinse de ilkeye çok sayıda eleştiri yöneltilmiştir. Rawls aksini iddia etse de²²³ ayrılık ilkesi yeniden dağıtımına konu olan malların nasıl iktisap edildiğiyle ilgilenmediğinden bir adalet ilkesi değildir²²⁴. Keza servet ve hizmetlerin nasıl tahsis edi-

217 1982 Anayasası, *Temel Haklar ve Ödevler* kenar başlıklı İkinci Kısımda, *Genel Hükümler* ile *Kişinin Hakları ve Ödevleri* bölümlerinde yer alan 12 ve 40. maddeler arasında temel hak ve özgürlükleri düzenlemek suretiyle bu şartı yerine getirir.

218 1982 Anayasası'nın seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma haklarını düzenleyen 67., kamu hizmetlerine girme hakkını düzenleyen 70., askerlik hak ve ödevini düzenleyen 72., milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 76. maddeleri ile tüm yurttaşlarını makam ve yetkilere ehil kıldığını söylemek mümkündür.

219 1982 Anayasası'nın ücrette adalet sağlanması kenar başlıklı 55. madde şu şekildedir: “Ücret emeğin karşılığıdır. Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmalarını için gerekli tedbirleri alır. Asgari ücretin tespitinde çalışanların geçim şartları ile ülkenin ekonomik durumu da göz önünde bulundurulur.” 2026 yılı aylık asgari ücretin net 28.075,50 TL (<https://www.csgb.gov.tr/poco-pages/asgari-ucret/> (Erişim Tarihi: 21/1/2026)) olduğu bir ülkede gıdaya erişimin bile zor olduğu düşünüldüğünde kişilerin “maddi manevi varlıklarını gerçekleştirme” hedefinden ne kadar uzak olduğu ortaya çıkar.

220 Rawls, J. (2001). s. 48–59.

221 a.g.e. s. 174.

222 a.g.e. s. 158.

223 Miller, D. (1976). s. 45.

224 Cooper, D. E. (2010). s. 19.

leceğine ilişkin bir ilkeye yer vermemesi nedeniyle de²²⁵ tam bir eşitliği garanti etmesi beklenmez²²⁶. Bir tür seçkincilik ve himayeciliğin sergilendiği aristokratik bir anlayışa yaslanması nedeniyle de adil bir toplum temin edip etmeyeceği hususunda kuşkular vardır²²⁷. Kapitalist toplumlarda en zayıfların özsaygılarını yok eden eşitsizliklere izin vermesi²²⁸ bunları adil kabul edip²²⁹ eşit özgürlüğe ulaşmayı imkânsız kılması²³⁰ nedeniyle ilkenin kabulü hiç de kolay değildir.

Her şeye rağmen ayrılık ilkesinin ıslah edilmemiş faydacılığa göre adalet duygumuza daha yakın durduğunu söylemek mümkündür²³¹. Gösterişli sosyo-ekonomik [program] hükümlere rağmen sıradan yurttaşların adalet ve iktisadi güvenlik taleplerine cevap vermeyen anayasalar gerçeği karşısında²³² Rawls'un, faydacılığa dayalı liberal şekli eşitliği terbiye etmeye yönelik teklifi saygıya layık bir yaklaşım olarak benimsenmelidir.

C. MASLOW'UN İHTİYAÇLAR PİRAMİDİ

Liberal hukuk devleti, ihtiyaçlar hiyerarşisini adeta tersine çevirmiştir. Kişi güvenliği ve mülkiyet edinme özgürlüğü herkes için tanınsa da anayasalar hayatın asıl temelini oluşturan gıda, konut, giyim, eğitim ve dinlenme ihtiyacını karşılamaktan uzaktır²³³. Kişileri özsaygıdan mahrum ederek özerk ve özgür birey olmalarını imkânsız hale getiren bu durum tipik bir toplumsal adaletsizliktir²³⁴. Üstelik temel ihtiyaçları karşılanmayan insanlar yalnızca özgürlükten mahrum edil-

225 Miller, D. (1976). s. 44.

226 Cooper, D. E. (2010). s. 20.

227 Nielsen, K. (1985). s. 51–79.

228 a.g.e. s. 52.

229 Miller, D. (1976). s. 41; Nielsen, K. (1985). s. 88.

230 Nielsen, K. (1985). s. 52.

231 Miller, D. (1976). s. 51.

232 Loewenstein, K. (1965). s. 160.

233 a.g.e. s. 160.

234 Miller, D. (1976). s. 79.

mekle kalmaz²³⁵ eşit yurttaş olma hakkının da içi boşaltılmış olur. Şayet bir insanın hayatı diğerininki kadar değerli ise²³⁶ ya da amaç toplumsal hayatın asgari şartlarına ulaşmaksa hukuki ve siyasi eşitliğin yanı sıra insanca yaşamak için gerekli ortalama maddi şartlara erişim hakkı olmalıdır²³⁷. Bu noktada Maslow'un ihtiyaçlar piramidinden yararlanılabilir²³⁸.

Gıda, su, barınak, giysi, uyku gibi fizyolojik ihtiyaçlarımız en altta yatan temel ihtiyaçlardır. Bunun üzerinde sağlık, meslek, aileyi de kapsayan güvenlik ihtiyacı yer alır. Daha sonra sırasıyla sevgi ve bağlanma akabinde de özsaygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçları vardır²³⁹. Anayasalar devlete temel ihtiyaçların sağlanmasını bir vazife olarak yüklemedikçe *kanun önünde eşitlik, ayrımcılık yasağı* hatta *fırsat eşitliği* gibi kavramlar parlak ama zehirli bir elma işlevi görür. Şayet adil toplum fertlerin haklarını hukuk vasıtasıyla tespit edip koruyan düzen²⁴⁰ ise yalnızca onların iyi hayat anlayışına saygı duyarak yetinmemeli asgari hayat standardı, eğitim ve güvenlik katkısı da sunmalıdır²⁴¹. Bu nedenle de istihkak ve ihtiyaç ilkeleri uzlaştırılmalı bireysel istihkak ihtiyaçların karşılanması şartına bağlanarak tespit edilmelidir²⁴². Esasen sosyal devlet de (1982 Anayasası 2. madde) istihkak ve ihtiyaç ilkelerini uzlaştırmaya çalışan²⁴³ siyasal örgütlenme modeli değil midir?

D. TÜRK HUKUKUNDA EŞİTLİK

Anayasa Mahkemesi (AYM) hem 1961 hem de 1982 Ana-

235 Pennock, J. R. (1979). s. 25.

236 a.g.e. s. 43.

237 Schaar, J. H. (2017). s. 248; Pennock, J. R. (1979). s. 43.

238 Maslow, A. H. (1943). "A Theory of Human Motivation", *Psychological Review*, C. 50., S. 4., ss. 370–396.

239 "Maslow's Hierarchy of Needs", <https://www.simplypsychology.org/maslow.html> (Erişim Tarihi: 12/10/2025)

240 Miller, D. (1976). s. 77.

241 Frankena, W. K. (1962). s. 21.

242 Miller, D. (1976). s. 309.

243 Miller, D. (1976). s. 315.

yasası döneminde verdiği kararlarla eşitliğe ilişkin Anayasa hükmünü açıklamaya çalışmıştır.

1. AYM, E.1976/3, K.1976/23, 13/4/1976 sayılı kararında;

“...Şu var ki, Anayasanın 12. maddesinde yazılı ‘Kanun önünde eşitlik’ ilkesi, herkesin, her yönden aynı hükümlere bağlı olması gerektiği anlamına gelmez. Bu ilke ile güdülen amaç, benzer koşullar içinde olan özdeş nitelikte bulunan durumların yasalarca aynı işleme uyruk tutulmasını sağlamaktır. Kimi yurttaşlar için haklı nedenlere dayanılarak veya bunların durumlarındaki farklılığın doğurduğu zorunluklar dolayısıyla ayrı kurallar konulması halinde eşitlik ilkesinin zedelenmesinden söz edilemez”²⁴⁴.

2. AYM, E.1988/7, K.1988/27, 27/8/1988 sayılı kararında;

“...Anayasa'da öngörülen eşitlik ‘yasa önünde eşitlik’ olup herkesin aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olması anlamında değildir. Eşitlik, her yönüyle aynı hukukî durumda olanlar arasında söz konusudur. Hukuk felsefesine girmiş bir deyimle ‘eşitlerin eşitliği’ anlamındadır. Farklı durumda olanlara yani eşit olmayanlara farklı kurallar uygulanması yani ‘eşit olmayanların eşitsizliği’ eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmaz”²⁴⁵.

3. AYM, E.1981/13, K.1983/8, 28/4/1983 sayılı kararında;

“Şu kadar ki ‘kanun önünde eşitlik’ ilkesi Mahkememizin pek çok kararlarında belirtildiği gibi tüm yurttaşların mutlaka her yönden, her zaman aynı kurallara bağlı tutulmaları zorunluğunu da içermez. Birtakım yurttaşların başka kurallara bağlı tutulmaları haklı bir nedene dayanmakta ise böyle bir durumda kanun önünde eşitlik ilkesine ters düşüldüğünden söz edilemez”²⁴⁶.

4. AYM, E.2023/126, K.2024/67, 7/3/2024 gün sayılı kararın-

244 AYM, E.1976/3, K.1976/23, 13/4/1976.

245 AYM, E.1988/7, K.1988/27, 27/9/1988.

246 AYM, E.1981/13, K.1983/8, 28/4/1983.

da;

“...Anayasa’nın 10. maddesinde öngörülen eşitlik ilkesi hukuksal durumları aynı olanlar için söz konusudur. Bu ilke ile eylemli değil hukuksal eşitlik öngörülmektedir. Eşitlik ilkesinin amacı, aynı durumda bulunan kişilerin aynı işleme bağlı tutulmalarını sağlamak ve kişilere kanun karşısında ayırım yapılmasını ve ayrıcalık tanınmasını önlemektir. Bu ilkeyle aynı durumda bulunan kimi kişi ve topluluklara ayrı kurallar uygulanarak kanun karşısında eşitliğin ihlali yasaklanmıştır. Kanun önünde eşitlik, herkesin her yönden aynı kurallara bağlı tutulacağı anlamına gelmez. Durum ve konumlarındaki özellikler, kimi kişiler ya da topluluklar için değişik kuralları gerekli kılabilir. Aynı hukuksal durumlar aynı, ayrı hukuksal durumlar farklı kurallara bağlı tutulursa Anayasa’nın öngördüğü eşitlik ilkesi ihlal edilmiş olmaz...”²⁴⁷

5. AYM Genel Kurulu 25/2/2025 tarihli bireysel başvuru kararında;

“...Anayasa'nın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesi Anayasa'da güvence altına alınan hak ve özgürlüklerden yararlanılırken nesnel ve haklı bir neden olmaksızın aynı veya benzer durumda bulunan kişilere farklı muamelede bulunulmasını yasaklamaktadır. Nesnel ve makul bir şekilde haklılaştırılmayan, diğer bir ifadeyle meşru bir amaca dayanmayan ya da seçilen araç ile hedeflenen amaç arasında makul bir orantılılık ilişkisi bulunmayan farklı muameleler Anayasa'nın 10. maddesinin amaçları bağlamında ayrımcı karakterli olarak kabul edilir (*Nuriye Arpa*, § 58).

58. Dolayısıyla hukuksal durumları aynı olanlara yönelik farklı muamelenin objektif ve makul bir sebebe dayandığı, farklı muamelenin öngörülen meşru amaç ile orantılı olduğu, diğer bir ifadeyle farklı muameleyle tabi tutulan kişiye aşırı ve olağanın ötesinde bir külfet yüklenmediği hâllerde eşitlik

247 AYM, E.2023/126, K.2024/67, 7/3/2024.

ilkesi ihlal edilmeyecektir (*Burcu Reis* [1. B.], B. No: 2016/5824, 28/12/2021, § 50)...”²⁴⁸

Öden’e göre AYM 1982 Anayasası 10. madde bağlamında somut ve açık bir denetim ölçütü formüle edememiş olsa da temelde sınıflama ile düzeleme arasında bir bağ olmasını, kanuni amaç ile sınıflama arasında uygun bir ilişki olmasını, sınıflamanın meşru amaçlarla ilgili olmasını, akla uygun ve makul olmasını beklemektedir²⁴⁹. Karan’ın da işaret ettiği gibi “haklı neden” Mahkemenin, ayrımcılık yasağının kapsamının belirlenmesinde kullandığı en önemli ölçütlerden biridir²⁵⁰. AYM, “haklı neden kavramını” somutlaştırmak için ise “gereklilik”, “zorunluluk”, “işin özelliklerine ve gereklerine uygunluk”, “dengeli ve makul görülebilecek ölçüler”, “adaletli ve eşit ölçüler gibi” alt ölçütler kullanır²⁵¹.

Genel olarak kararların ilkeyi dar bir çerçeveden yorumladığı, eşitliğin, faydanın paylaşılması anlamında adaletle bağlantısının hiç kurulmadan yalnızca farklı muamelenin şekli eşitliğe uygun olması için mantıklı, tutarlı, akli gerekçelere dayanması gerektiği hususunun altını çizmekle yetindiği görülür.

SONUÇ

Toplumsal barış ve istikrarın anahtarı ve tüm hukuk düzenlerinin gayesi olan adalet “kişiye hakkını vermek” şeklinde tanımlanabilir. Hakkın ne olduğunu tespit etmek için iki yaklaşım vardır. İlki kişilerin tüm niteliklerini göz ardı ederek onları bir ve aynı kabul eden *özdeşlik ilkesidir*. İnsanları bütün özelliklerinden soyutlayarak onları bir niceliğe, bir sayıya indirgeyen bu yaklaşım tüm yurttaşları kanun önünde eşit kabul eder. 1982 Anayasası’nın 10. maddesinde ifadesini bulan

248 *Fikret Aslan*, B. No: 2019/41241, 25/2/2025.

249 Öden, M. (2003). s. 192.

250 Karan, U. (2015). “Bireysel Başvuru Kararlarında Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 31., S. 1., s. 286.

251 Özbudun, E. (2022). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları, s. 156.

ilke, yurttaşların oy verme hakkını düzenleyen 67/III. fıkra ya da kamu hizmetlerine girme hakkını düzenleyen 70. maddesinde olduğu gibi genel kanunların her yurttaşa eşit olarak tatbik edileceği taahhüdünde bulunur. Kanun önünde eşitlik de denilen özdeşlik ilkesi 1789 ihtilalinden bu yana liberal anayasal hukuk devletinin asıl ölçütü kabul edilir. Hakkı tespit etmekte kullanılan ikinci yaklaşım eğitim, meslek, liyakat gibi nitelikleri dikkate alan *farklılık ilkesidir*. Yetki, imtiyaz, makam ve diğer haklar sahip olunan özellikler dikkate alınarak dağıtılır. 1982 Anayasası'nın yasama dokunulmazlığını milletvekillerine tanıyan 83. maddesi, AYM üyeliğini hâkim bürokrat, avukat, profesör ya da doçent olma şartına bağlayan 146. maddesi, Bakanlıkların kurulması, görev ve yetkilerinin belirlenmesi hususunda Cumhurbaşkanını yetkili kılan 106/son fıkrası imtiyaz, yetki ve hakları kişisel nitelikleri (liyakat) dikkate alarak dağıtır ki bir kısım yurttaşın farklı muameleye tabi tutulması anlamına gelse de belli gerekçelere yaslandığı için eşitlik ilkesinin açıkça ihlal edildiği söylenemez.

Farklılık ilkesine ilişkin asıl sorun ürettiği sürekli eşitsizliklerle yurttaşların yalnızca özerklik ve özsaygısını tahrip etmekle kalmayıp eşit yurttaşlık kavramının da içeriğini boşaltan kamu denetiminden uzak özel hukuk alanıdır. Adaleti şekli eşitlik ilkesine indirgeyen liberal anayasal devletler, bireysel istihkakın serbest piyasada tespit edileceği kabulünden hareketle özel alandaki eşitsizlik ve sömürüyü dikkate almazlar. Halbuki hukuk devletinin ikinci faraziyesi olan somut özgürlük yalnızca "...Vatandaşların ...onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını geliştirme hak ve yetkisine ... doğuştan sahip ol[masıyla]..." mümkündür (1982 Anayasası Başlangıç Kısmı 6. Paragraf). Ahlaki özerklik, eşit yurttaşlık ve kişinin kendini gerçekleştirebilmesi sadece Maslow'un işaret ettiği temel ihtiyaçların karşılanmasıyla mümkün olduğundan farklı muameleyi "haklı kılan" "gereklilik", "zorunluluk", "işin özelliklerine ve gereklerine uygunluk", "dengeli ve makul görülebilecek...", gibi alt ölçütlerle şekli eşitlik ilkesinden sapılması önlenirse bile adalet sorunu çözülmeden ora-

da öylece kalmaya devam eder.

Kanun önünde eşitlik, ayrımcılık yasağı, fırsat eşitliği gibi kavramların zehirli elma işlevi üstlenmesi reddedilecekse 1982 Anayasası'nın ikinci kısım üçüncü bölümünde düzenlenen ücret, çalışma, konut, sosyal güvenlik gibi haklar adalet kavramıyla ilişkilendirilerek yorumlanmalı; özsaygıyı, ahlaki özerkliği, özgürlüğü zayıflatan ve insanları sefalet mahkûm eden şartların yalnızca eşit yurttaşlığı değil hukukun varlık sebebi olan adalet ve toplumsal düzeni de tahrip ettiği yüksek sesle ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ARISTOTLE (1995). *Politics*, Jowett, B. (Çev.), içinde Barnes, Jonathan (Ed.), *The Complete Works of Aristotle C. 2*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- ARISTOTLE (1995). *Eudemian Ethics*, Solomon, J. (Çev.), içinde Barnes, Jonathan (Ed.), *The Complete Works of Aristotle C. 2*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- ARISTOTLE (2004). *Nicomachean Ethics*, Crisp, Roger (Çev.), Cambridge: Cambridge University Press.
- ASGARİ ÜCRET, <https://www.csgeb.gov.tr/poco-pages/asgari-ucret/>, (Erişim Tarihi 21/1/2026)
- AQUINAS, Thomas (1947). *Summa Theologica*, Fathers of the English Dominican Province (Çev.), New York: Benziger Brothers.
- AQUINAS, Thomas (2000). *Treatise on Law*, Regan, Richard J. (Çev.), Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing.
- AUGUSTINE (1998). *The City of God Against the Pagans*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BARBER, N. W. (2018). *The Principles of Constitutionalism*, Oxford: Oxford University Press.
- BEDAU, Hugo Adam (2017). Egalitarianism and the Idea of Equality, içinde Pennock, J. Roland ve Chapman, John W. (Eds.), *Equality* (ss. 1-35), London and New York: Routledge.
- BELLAMY, Richard (2016). Introduction, içinde Bellamy, Richard (Ed.), *The Rule of Law and the Separation of Powers* (ss. XXI–XL), New York: Routledge.
- BERLIN, Isaiah (2007). İki Özgürlük Kavramı, Erdoğan, Mustafa (Çev.), *Liberal Düşünce*, C. 12., S. 45., ss. 59–72.
- BOULDING, Kenneth E. (1962). Social Justice in Social Dynamics, içinde Brandt, Richard B. (Ed.), *Social Justice* (ss. 79–95), Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.

- BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang (2017). *Constitutional and Political Theory: Selected Writings I*, Künkler, Mirjam ve Stein, Tine (Eds.), Oxford: Oxford University Press.
- CARR, Craig L. (1981). "The Concept of Formal Justice", *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, C. 39., S. 3., ss. 211–226.
- COOPER, David E. (2010). *Illusions of Equality*, London and New York: Routledge.
- ÇAĞRICI, Mustafa (1988). Adâlet, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/adalet#1-ahlak> (Erişim Tarihi: 6/12/2025)
- DEL VECCHIO, Giorgio (1982). *Justice: An Historical and Philosophical Essay*, Lady Guthrie (Çev.), New York: Philosophical Library.
- EDELMAN, Murray (2004). *The Politics of Misinformation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- FEINBERG, Joel (1974). Noncomparative Justice, *The Philosophical Review*, C. 83., S. 3., ss. 297–338.
- FLATHMAN, Richard E. (2017). Equality and Generalization, içinde Pennock, J. Roland ve Chapman, John W. (Eds.), *Equality* (ss. 53–72). London and New York: Routledge.
- FRANKENA, William K. (1962). The Concept of Social Justice, içinde Brandt, Richard B. ve Cliffs, Englewood (Eds.), *Social Justice* (ss. 1–28), N. J.: Prentice Hall.
- FREUND, Paul A. (1962). Social Justice and Law, içinde Brandt, Richard B. ve Cliffs, Englewood (Eds.), *Social Justice* (ss. 96–112), N. J.: Prentice Hall.
- FRIEDRICH, Carl J. (2017). A Brief Discourse on the Origin of Political Equality, içinde Pennock, J. Roland ve Chapman, John W. (Eds.), *Equality* (ss. 215–230), London and New York: Routledge.

- GEWIRTH, Alan (1962). Political Justice, içinde Brandt, Richard B. ve Cliffs, Englewood (Eds.), *Social Justice* (ss. 113–134), N. J.: Prentice Hall.
- GREENAWALT, Kent (1983). “How Empty Is the Idea of Equality”, *Columbia Law Review*, C. 83., ss. 1167–1185.
- GRIMM, Dieter (2016). *Constitutionalism: Past, Present, and Future*, Oxford: Oxford University Press.
- HART, H. L. A. (2012). *The Concept of Law*, Oxford: Oxford University Press.
- HAYEK, Friedrich August (2021). *Law, Legislation and Liberty*, Chicago: The University of Chicago Press.
- HUME, David (1997). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Yardımlı, Aziz (Çev.), İstanbul: İdea Yayınevi.
- KARAMAN, Hayreddin (1988). Adâlet, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/adalet#2-fikih> (Erişim Tarihi: 6/12/2025)
- KARAN, Ulaş (2015). Bireysel Başvuru Kararlarında Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 31., S. 1., ss. 235–306.
- KELSEN, Hans (1973). *Essays in Legal and Moral Philosophy*, Heath, Peter (Çev.), Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- LEYDEN, Wolfgang von (1985). *Aristotle on Equality and Justice*, London: Palgrave Macmillan.
- LLOYD-JONES, Hugh (1971). *The Justice of Zeus*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- LOEWENSTEIN, Karl (1965). *Political Power and the Governmental Process*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- MARX, Karl (t.y.). *Critique of the Gotha Programme*, Dodo Press.
- MASLOW, Abraham H. (1943). A Theory of Human Motivation, *Psychological Review*, C. 50., S. 4., ss. 370–396.

- “MASLOW’S HIERARCHY Of NEEDS”, <https://www.simplypsychology.org/maslow.html> (Erişim Tarihi: 12/10/2025)
- MILLER, David (1976). *Social Justice*, London: Oxford University Press.
- MÖLLERS, Christoph (2013). *The Three Branches: A Comparative Model of Separation of Powers*, Oxford: Oxford University Press.
- NIELSEN, Kai (1985). *Equality and Liberty: A Defense of Radical Egalitarianism*, New Jersey: Rowman & Allanheld.
- ÖDEN, Merih (2003). *Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- ÖZBUDUN, Ergun (2022). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- PENNOCK, J. Roland (1979). *Democratic Political Theory*, Princeton: Princeton University Press.
- PERELMAN, Chaim (1993). Yeniden Soruşturulan Adalet, *H.F.S. Arkivi*, 1. Kitap, ss. 55–90.
- PLATON (2007). *Yasalar*, Şentuna, Candan ve Babür, Saffet (Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- PLATON (2021). *Yasalar*, Akderin, Furkan (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- RAE, Douglas W. (1981). *Equalities*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- RAWLS, John (1999). *A Theory of Justice*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- RAWLS, John (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- RAWLS, John (2006). *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesi-nin Yeniden Ele Alınması*, Evrin, Gül (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- SCHMITT, Carl (2008). *Constitutional Theory*, Durham: Duke University Press.
- SCHAAR, John H. (2017). Equality, Opportunity, and Beyond, içinde Pennock, J. Roland ve Chapman, John W. (Eds.), *Equality* (ss. 225–250), London and New York: Routledge.
- TOCQUEVILLE, Alexis de (2012). *Democracy in America C. 1–2*, Schleifer, T. J. (Çev.), Indianapolis: Liberty Fund Inc.
- VLASTOS, Gregory (1962). Justice and Equality, içinde Brandt, Richard B. ve Cliffs, Englewood (Eds.), *Social Justice* (ss. 31–55), N. J.: Prentice Hall.
- VLASTOS, Gregory (1947). Equality and Justice in Early Greek Cosmologies, *Classical Philology*, C. 42., S. 3., ss. 156–178.
- WESTEN, Peter (1990). *Speaking of Equality: An Analysis of the Rhetorical Force of "Equality" in Moral and Legal Discourse*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- WOLGAST, Elizabeth H. (1987). *The Grammar of Justice*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- WOLLHEIM, Richard ve BERLIN, Isaiah (1955-1956). Equality, içinde *Proceedings of the Aristotelian Society* (ss. 281–326), New Series, C. 56.

